

Illustrasjon: Åshild Aurlien

ZAPFFE, NÆSS OG NATUREN SOM IKKE VAR DER

ET SKRÅBLIKK PÅ VÅRE TO FREMSTE NATURFILOSOFER

Av Ørjan Steiro Mortensen

Næss og Zapffe søker på hver sin måte tilflukt i forestillingen om en harmonisk natur. Hvordan forsvarer de sine forestillinger om «Naturen» – og har vi fortsatt noe å lære av dem?

Tromsøs fortapte sønn og Nord-Norges filosofiske alibi, Peter Wessel Zapffe, er et unikum i den litterære faunaen. Sammen med Arne Næss bidro han til å sette naturen på dagsordenen i norsk filosofisk diskurs. De etablerte hver sin posisjon, henholdsvis *biosofi* og *økosofi*. En detaljert drøfting av disse posisjonene er utenfor denne tekstens rekkevidde. Men, som man sier, noen ganger kan man få et helt korthus til å falle sammen dersom man finner det riktige kortet å trekke unna. I denne artikkelen vil jeg undersøke premissene for disse posisjonene, med utgangspunkt i en kritisk lesning av naturbegrepene slik de kommer frem i henholdsvis Næss' *Økologi, Samfunn og Livsstil* fra 1976 og Zapffes *Om det tragiske* fra 1941.

Økosofi til forskjell fra økologi

Arne Næss' økosofi tar utgangspunkt i et naturbegrep som han mener har røtter i så vel mystiske religiøse bevegelser og vitenskapen som i den filosofiske tradisjonen: «Den filosofisk sentrale inspirasjon fra økologien knytter forbindelser mellom naturvennligheten slik vi finner den både hos feltøkologene og i kristen og annen naturmystikk med naturfilosofien til Spinoza, Goethe, Schelling og mange andre» (Næss 1976:264). «Økosofi T», som i Næss' verk er den tekniske betegnelsen for hans egen tenkning om naturen til forskjell fra andre hypotetiske utforminger av økosofien, har som mål å gi oss «nærhet til alt liv og all natur» (Næss 1976:264).

Det er for Næss nødvendig å skille klart mellom «vanlig økologisk litteratur» og økosofien, fordi «i en økosofi inngår det klare vurderinger som ikke er vanlig å finne i vanlig økologisk litteratur» (Næss 1976:25). Her er ideen at selv om økologien legger vekt på detaljerte beskrivelser av de prosessene som kan studeres i naturen, er ikke økologien selv i stand til å vurdere de normative konsekvensene av sine egne funn. I Næss' eget eksempel viser han til økologen Ivar Mysteruds beskrivelse av uakseptabel forurensning av økosystemer (Næss 1976:26). Næss hevder at den normative vurderingen av forurensningen (at den er uakseptabel) ikke kan være fundert i vitenskapens egen meningssammenheng, fordi vitenskapen er rent instrumentell. Vurderingen til Mysterud «må altså ... klassifiseres som en *ekte vurdering* dvs. at den har minst én ikke rent instrumentell komponent» (Næss 1976:26, min kursivering). Fordi vitenskapen ikke kan vurdere fra et «totalt perspektiv» hva som er normativt godt, må økologer som Mysterud overskride sine vitenskapelig definerte grenser for å kunne si noe om hvorvidt forurensning av naturen er akseptabelt eller ikke.

En ekte vurdering av økologiske problemstillinger må

derfor være å finne utenfor vitenskapen. En økosofi må etableres, som kan supplere de rent instrumentelle utsagnene til vitenskapen med «dypere» vurderinger:

De dypere [vurderingene] er «ekte», de er «målgivere», dvs. mer enn kloke anvisninger for hvorledes allerede oppstilte mål skal nås. De kunnngjør *selve* målene, det som ikke *bare* er middel, men det «autoteliske», det «som er mål i seg selv». Ethvert underordnet mål forutsetter et overordnet. Men rekken blir uendelig hvis ikke vi hadde mål i seg selv. Økologien som vitenskap kan ikke avdekke slike mål. (Næss 1976:29)

Her kan en spørre seg om ikke det å få forske på spennende økosystemer må betraktes som et «mål i seg selv» for økologen. Forurensningen, da den truer økologens forskningsobjekt, blir dermed et problem for økologien som vitenskap. Vitenskap som praksis kan forstås som et mål i seg selv, og grunnforskning på for eksempel økosystemer fungerer slik at de rent instrumentelle formålene for forskningen ikke er gitt på forhånd. Det virker som om Næss misforstår forholdet mellom mål og middel når det kommer til vitenskap generelt. Et svar på Næss' eget eksempel fra sitatet over kunne dermed være at økologien *allerede* er «målet i seg selv», og at økologien derfor ikke trenger å postulere et nytt, høyere formål for virksomheten sin for å vurdere om forurensningen er uakseptabel eller ikke. Hva som er det «allerede oppstilte mål» for økologien, som gjør økologien instrumentell i utgangspunktet, er vanskelig å se for seg.

Økosofi T forsøker å komme opp med vurderinger på bakgrunn av en «generaliserende innfallsvinkel», som fordi den er basert på «ekte vurderinger», ikke selv trenger begrunnelse: «Prøver vi tilstrekkelig iherdig å begrunne [vurderingene] ut fra bestemte premisser, viser det seg at vi ender opp i å fremsette et filosofisk system, en fremstilling av sammenhengen mellom *alle* sider av vår eksistens. Heldigvis greier vi oss med mindre til daglig!» (Næss 1976:29). Hvorfor vi ikke skal forsøke å fremsette et filosofisk system, begrunnes rett og slett med at vi ikke har bruk for det, altså en rent instrumentell vurdering. Den «økologiske utfordringen» blir deretter forklart som en anledning til «allsidig klargjøring og loftsrydning i våre vurderinger. Betydningen av filosofisk bevisstgjøring kommer da til syne» (Næss 1976:29). Og avsnittet avsluttes med den normative påstanden: «Bildet av eksperten som en som bare leverer 'fakta' bør bekjempes» (Næss 1976:29).

Her tårner spørsmålene seg opp: Hvordan kommer filosofisk bevisstgjøring til syne uten at det ligger en filosofisk systematikk til grunn som kan bevisstgjøre oss filosofisk? Er det slik at en filosofisk bevisstgjøring kan

Næss virker tvetydig, da han på den ene siden ønsker å kritisere vitenskapen for ikke å være filosofisk-systematisk nok, og på den andre siden kritiserer filosofisk systemtenkning for å være unyttig.

finne sted uten systematisk filosofi? Det er her uklart for undertegnede hva Næss overhodet mener med begrepet filosofi. Videre kan en lure på om «ekspertene», for eksempel økologene, bare er interessert i atomære fakta. De store teoretiske stridighetene internt i de vitenskapelige fagfeltene indikerer at også ekspertene *tenker*, og vurderer sine fakta i lys av mer altomfattende, systematiske hensyn. Er det ikke Arne Næss selv som tviholder på bildet av vitenskapsmannen som en som er ute etter å sanke inn «fakta» til rent instrumentelle formål? Næss virker her tvetydig, da han på den ene siden ønsker å kritisere vitenskapen for ikke å være filosofisk-systematisk nok, og på den andre siden kritiserer filosofisk systemtenkning for å være unyttig. Mener han at det er han selv, i rollen som den vise mannen med forsynet, som skal få det siste ordet?

Den dypøkologiske bevegelsen, økosofien generelt og økosofi T spesielt, vil fremstille de målene som er generelle «mål i seg selv», og som derfor bør være retningsgivende for handlinger og aksjoner, *i fraværet* av gode systematiske fremstillinger og velbegrunnede synsvinkler. Paradoksalt nok ser dette ut til å ende opp i et helhetlig, dog usystematisk og intuisjonistisk perspektiv som forener *alle* aspekter av den enkeltes eksistens på bakgrunn av forestillingen om en mulig nærhet til den sammenhengende totaliteten som utgjør naturen. Den «filosofiske bevisstgjøringen» innebærer å innse sin rettmessige plass i naturens sammenhengende enhet. Dette høres unektelig ut som kimen til en sekterisme, da den «dypere innsikten» uansett må formidles av noen som allerede har nådd den. Det problematiske

er at denne innsikten ikke skal formidles systematisk, noe som bryter med retningslinjene for god bruk av offentlig fornuft. Næss' tenkning ender opp med å tiltale de som allerede har nådd en «dypere forståelse» av naturen. Fordi han ikke kan peke på et systematisk filosofisk grunnlag for denne forståelsen, ender han uunngåelig opp med å preke for menigheten.

Livets rett – for hvem?

En konsekvens av den dypøkologiske innsikten er for Næss at vi som art må begrense vår utbredelse på jorda, slik at vi ikke begrenser andre livsformers rett til «utfoldelse og selvrealisering». Næss vil få oss med på en tilslutning til et syn på naturen hvor den gjensidige avhengigheten mellom alt levende skal legges vekt på, slik at alt som lever, kan gis rett til å utfolde seg på sine egne premisser:

At en ordning er rettferdig og en annen urettferdig, er en gammel tanke og den har aldri vært begrenset til å bare gjelde mennesket. Man øver rett og slett urett også overfor dyr og planter. I den nyere såkalte naturrettstradisjon finner vi disse tanker uttrykt filosofisk. De har i uminnelige tider vært uttrykt religiøst eller mytisk. Også dyr og planter har rett til utfoldelse og selvrealisering. De har *livets rett*. (Næss 1976: 265)

Et avsnitt lenger ned hevder Næss: «Alt har en indre sammenheng. ... Økologiens behandling av biosfæren *under ett* er egnet til å vise denne indre sammenheng, og dermed også at mennesket ikke er noen privilegert dyreart» (Næss 1976:265). Her må vi spørre oss om Næss mener at også dyr, stilltiende, er klar over og aktivt respekterer alle levende tings rett til overlevelse. Dersom ikke alle dyrene er klar over dette: Vil ikke den innstillingen som *ikke* privilegerer sin egen art over de andre, representere

en privilegert posisjon som kun mennesket kan nå? Selv om Næss ønsker å begrense menneskets utbredelse på kloden, er ikke hans anti-humanisme i virkeligheten et tvers gjennom humanistisk prosjekt? Med andre ord: Dersom dyr ikke anerkjenner hverandres rett til overlevelse, men snarere tenderer mot å ødelegge hverandres økologiske forutsetninger (se neste avsnitt), bør ikke Næss' perspektiv da logisk sett privilegere menneskets tendens til rettferdighetstenkning, som alene gjør mennesket, og mennesket alene, i stand til å være «miljøvennlig»?

Det rent normative postulatet om at alt liv har rett til ikke å bli drept, er dessuten en inkonsistent posisjon, da svært mange livsformer er avhengige av nettopp å drepe andre livsformer for å overleve. Dersom en mener at alt liv har rett til ikke å bli drept, følger det logisk at de formene for liv som tar liv som en del av sin selvrealiserende utfoldelse, må hindres, og derfor ikke har lik rett til å overleve. Men denne posisjonen er absurd, i alle fall siden planter også må inkluderes i det som kan kalles den enhetlige biosfæren. Hva skulle dyrene da spise? Derfor lar det seg ikke gjøre å stå inne for en posisjon som på et moralsk grunnlag behandler biosfæren under ett, uten å havne i selvmotsigelse.

I det følgende skal vi ta for oss et kontemporært verk i evolusjonær biologi for å undersøke hva nyere teori sier om hypotesen om at biosfæren kan betraktes under ett. For det kan vel tenkes at Næss her legger ord i munnen på økologien?¹

Økologi i moderne biologi: nisjekonstruksjon

At alle levende vesener er i en relasjon til så vel andre levende vesener som til en anorganisk omverden, er selve hovedpostulatet for enhver økologi. Men at interaksjonen mellom levende vesener av seg selv kan gi grobunn for en balanse der alles «rett» til å overleve respekteres (jf. Næss 1967:265), er en tanke som det er vanskelig å finne belegg for i økologien. Økologien ser ikke på hele biosfæren som en enhet, og det er gode grunner for ikke å gjøre dette.

I stedet for den totale økosystem-tenkningen legger økologer nå fundamental vekt på aktuelle populasjoners innvirkning på sine omgivelser. Når en populasjon over tid påvirker sine omgivelser gjennom sin naturlige interaksjon med dem, forandres også de sentrale komponentene i det aktuelle økosystemet. Økosystemer er derfor ikke lukkede, men åpne og relativt kaotiske, noe som gjør at vi i praksis er nødt til å begrense oss til bare å snakke om lokale økosystemer. Biosfæren som helhet er ikke et enhetlig økosystem, men en kaotisk fluks som kun tillater lokale lommer av stabilitet.

Når en beverpopulasjon, for eksempel, påvirker omgivelsene sine ved å bygge en demning som vesentlig forandrer elvas løp, så er det ikke slik at effektene av denne forandringen umiddelbart balanseres av andre mot-effekter slik at alle de levende tingene i det opprinnelige økosystemet opprettholder sin naturlige «rett» til å utfolde seg selv på sine egne premisser. Dette påpekes av biologene Feldman, Laland og Odling-Smee i boken *Niche Construction: The Neglected Process in Evolution*:

For example, when beavers cut down trees and use them to construct their dams, they create ponds which can have profound effects on a whole series of resource flows used by other organisms, including flows of nutrients, the buildup of sediments and the availability of the river water itself. They may also create wetlands that can persist for centuries. They may modify the structure and dynamics of the riparian zone, and they can influence the composition and diversity of plant and animal communities. (2003:214)

Poenget er at det internt i Moder Naturs husholdning er stadige forandringer i konstruksjonen av de økosystemer som studeres, forandringer som påføres systemene av dyrepopulasjonene som selv inngår i dem. Ifølge Næss' sentiment kan det synes som om noen helst burde ha stoppet beverne fra å bygge disse demningene, fordi de kommer i konflikt med andre levende veseners utfoldelsesmuligheter. Forandringer av den typen som er beskrevet i sitatet over, vil for noen av dyrene og plantene uunngåelig medføre store vanskeligheter for deres evne til å overleve og utfolde seg. Måten dyr innreder sine «nisjer» i naturen på, har slik potensielt sett katastrofale følger langt ut over deres egne nisjer. Men det er ikke bare bevere, som i likhet med mennesker bygger store trekonstruksjoner, som utsetter omgivelsene sine for slike forandringer. Over tid vil den naturlige utfoldelsen (den partikulære formen for interaksjon med omgivelsene) til enhver levende skapning ha denne effekten: Økosystemet som helhet, artenes genetiske og fenotypiske egenskaper, og de ikke-organiske bestanddelene i økosystemet, vil se fullstendig annerledes ut.

Nisjekonstruksjonshypotesen hevder at når en art forandrer de eksterne faktorene som påvirker individenes utfoldelsesmuligheter, vil dette medføre at artens egne biologiske konstitusjon også forandrer seg over tid. Arten utsettes for nye utfordringer fra omgivelsene, og dette påvirker det en kan kalle kriteriene for naturlig utvalg. Når

Biosfæren som helhet er ikke et enhetlig økosystem, men en kaotisk fluks som kun tillater lokale lommer av stabilitet.

forholdene skifter, er det nye egenskaper som blir gunstige, og som derfor selekteres fremfor andre fra generasjon til generasjon. Når omgivelsene dramatisk forandrer karakter som en konsekvens av en eller annen omveltning (f.eks. beverdemningen), forandres også retningen til det evolusjonære forløpet for organismen. Nye arter kan og må oppstå gjennom slike voldsomme omveltninger, og det er ingenting i naturen som tilsier at «naturen selv» ikke privilegerer ødeleggelse som drivkraft for sin egen fornyelse. Vi kan selvfølgelig også snakke om relativt stabile økosystemer innenfor visse tidsrammer:

We anticipate that, where niche construction does exert control over ecosystems via engineering webs, it may allow the kind of functional integration that renders ecosystems orderly, and which at the largest scale is exemplified by the Gaia Hypothesis [hypotesen om at Moder Jord selv kan betraktes som en levende organisme]. (Feldman, Laland og Odling-Smee 2003:335)

Men selv om effektene av dyrenes nisjekonstruksjon i noen tilfeller fører til stabilitet og forutsigbarhet, kan de like gjerne ha kaotiske og uforutsigbare konsekvenser: «However, under different circumstances, the feedback generated by niche construction may introduce new sources of dynamic complexity or instability into ecosystems, which could generate chaotic interactions» (Feldman, Laland og Odling-Smee 2003:335). Vi kan derfor ikke hevde at naturen i seg selv står for en selvopprettholdende aktivitet som jobber

Dersom vi ønsker å forstå hvordan økosystemer oppstår og utvikler seg, er det dypere naturbegrepet en forkludrende metafysisk avsporing.

for alle levende tings interesser. Organismer er til en viss grad homeostatiske – de merker forandringer internt i sitt eget system, og de forsøker å balansere sitt stoffskifte til det mest gunstige for sin egen overlevelse. Men økosystemer som helhet har ikke en slik karakter. Rett nok kan virkninger innen ett økosystem påvirke andre økosystemer, og ørsmå forandringer ett sted kan få uante følger et annet sted (eksemplifisert ved den berømte hypotesen om «sommerfugleffekten»). Men naturen som enhetlig helhet, som internt registrerer og justerer seg selv slik at alle levende organismer beholder sin rett til liv, finnes rett og slett ikke utenfor menneskeskapte, mystiske tankesystemer. Biologene advarer: «All versions of the Gaia hypothesis that insist that 'she' is alive are therefore misleading, mystical and counterproductive» (Feldman, Laland og Odling-Smee 2003:335–336).

Det blir stadig tydeligere for naturvitenskapen at na-

turen forstått som mystisk sisteinstans må vekk fra tenkingen om økologi. Problemet er rett og slett at økologien ennå ikke er overfladisk nok. Slik uttrykker Timothy Morton det programmatisk i introduksjonen til sitt verk *Ecology without Nature* fra 2007:

Ecology without Nature argues that the very idea of «nature» which so many hold dear will have to wither away in an «ecological» state of human society. Strange as it may sound, the idea of nature is getting in the way of properly ecological forms of culture, philosophy, politics, and art. (2007:1)

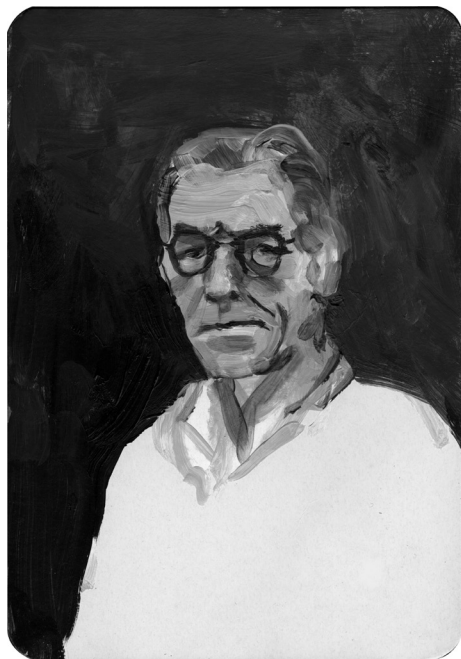
Dersom vi ønsker å forstå hvordan økosystemer oppstår og utvikler seg, er det dypere naturbegrepet en forkludrende metafysisk avsporing som er altfor ukritisk til ideen om at den eksterne verden eksisterte som en harmonisk helhet før menneskets «syndefall» inn i industri og utbygging.

Zapffe som den ulykkelige bevissthet

Også Peter Wessel Zapffe opererer med et grunn tema om Naturen og menneskets fremmedgjorte posisjon i forhold til den, som her i paragraf II fra hans velkjente essay *Den Sidste Messias*:

Han kommer til naturen som en ubuden gjest; forgjeves rekker han sine armer ut og bønnfaller om å bli gjenforenet med det som har skapt ham: Naturen svarer ikke mer, den gjorde et under med mennesket, men siden kjente den ham ikke. Han har mistet sin hjemstavsrett i universet, han har spist av kunnskapens tre og er utstøtt av paradiset. Han er mektig i den nære verden, men han forbanner sin makt fordi han har kjøpt den for sin sjels harmoni, sin uskyldstilstand, sin borgfred i livets fang. (Zapffe 1997:43)

Zapffes begrep om naturen synes i likhet med Næss' å være fundert i forståelsen av naturen som en harmonisk figur. Men i motsetning til hos Næss er denne urharmonien for Zapffe absolutt utilgjengelig for oss. Zapffe utvikler fra dette utgangspunktet en koloss av et verk, *Om det tragiske*, som omhandler menneskets biologisk sett overutrustede tilstand som *animale rationale*, det rasjonelle dyret. På grunnlag av en lesning av den tyske biologen Jakob von Uexküll kommer han fram til et fullstendig pessimistisk syn på den menneskelige tilværelse. Von Uexküll regnes som den første etolog, og hans arbeider la grunnlaget for studiet av dyrs såkalte «livsverdener».² Mennesket, som til tross for at det er en organisk skapning som alle andre levende ting, har som sin overlevelsestrategi utviklet et *mindre* fysisk bestemt kroppsskjema som derfor ikke korresponderer med et spesifikt økologisk habitat. Til gjen-

gjeld har det overkompensert ved å utvikle et intellekt som av «naturlige» årsaker ikke lar seg forene med en livskraftig eksistensiell utfoldelse. Fra *Om det tragiske*:

§20 *Intellekt*. Betegnelsen omfatter en rekke sterkt bevisste funksjonsformer, som baade sproglig og psykologisk adskiller sig fra hverandre, men som det her i betragtning av øiemedet falder naturlig at ta under ett; i oversigten blev saaledes nævnt tænkning, forstaaelse av sammenhæng, analyse, kombinationsevne, konstruktiv evne og kritik. (Zapffe 1996:91)

Slik det ble hevdet fra den tidens biologi, er en livsforms evner, for eksempel intellektet, optimale kun når de står i et velbalansert forhold til de faktorer i omgivelsene som påkaller disse evnene. Zapffe sier: «Stenen er ikke intellektuelt undertruet, ettersom den ikke har bruk for intelligens» (Zapffe 1996:92). Mennesket har derimot behov for et intelligent *overskudd* i møte med omgivelsene sine, fordi mennesket ikke kan skilte med de fysiske spesifiserte «våpnene» i kampen for tilværelsen som andre dyr har fått «tildelt» av naturen:

Værdien av et intellektuelt overskudd ligger klart i dagen. Forstaaelse er en av omveiene til riktig handling. Jo større fons av innsigt, jo mer modnet teknik et menneske sitter inde med, desto tryggere kan han fra denne kant se fremtidige situasjoner i møte, kjendte som ukjendte. Heri ligger en opfordring til at øke innsigt og evne ut over øieblikkets krav, ja ut over enhver vilkaarlig grænse. Hvad der i dag er utvilsomt overskudd, kan i en fremtidig situasjon bli det som redder en. (Zapffe 1996:92–93)

Problemet er at ettersom intellektet øker i sitt omfang, blir det stadig vanskeligere å utfolde seg spontant. Fordi en i hvert enkelt tilfelle kan se for seg flere momenter enn det som er strengt nødvendig for å beherske situasjonen, tar det «tankemæssige forarbeidet» for mye kraft. Dette yter et press på nervesystemet «og kan anta katastrofal karakter – og det selv om de implicerte interesser 'bare' er av biologisk-social natur» (Zapffe 1996:93). De vanligste og mest livsnødvendige gjøremål blir fremmede og abstrakte, og kan resultere i selvdestruktivitet. Ifølge Zapffe er mennesket det eneste dyret som utenfor fangenskap kan utvikle psykopatologier, og han ser dette som et klart symptom på menneskets overutviklede mentale evner.

Zapffe artikulere slik et perspektiv på menneskets plass i naturens helhet som den ekskluderte andre – og naturen ender dermed opp som den utilgjengelige andre for mennesket. En evig søken etter svar på hvorfor akkurat mennesket skulle bli unnfanget i Moder Naturs liv for deretter brutalt å bli ekskludert fra hennes harmoniske hushold, resulterer i alt fra metafysiske systemer til psykopatologier og suicidale tendenser hos de med de høyeste intellektuelle begavelsene: «For den vaakne, kritisk-analytisk bevisste ligger livet i fiendeland; nederlag og vildfarelse lurer i det lokkende, det vakre og tilsyneladende uskyldige; han aner mimicry overalt» (Zapffe 1996:93). Resultatet er en tragedie – der de mest utmerkede kjennetegn for mennesket som art også medfører at de mest utmerkede individene blir livsudyktige.³

En kan til en viss grad si seg enig i grunnpremisset i Zapffes arbeid. Mennesket er det dyret som har utviklet sin evolusjonære nisje i det abstrakte. Det intellektuelle «overskuddet» utgjør grunnlaget for menneskets konstruksjon av sin egen «livsverden». Det er imidlertid ingenting som tilsier at det skulle kunne påvises naturlige, eksterne faktorer som en kan legge til grunn for vurderingen av de intellektuelle evnene som overutviklede. Det er de intellektuelle evnene som best beskriver menneskets «horisont» overfor naturen, og mennesket har ingen mer direkte tilgang til naturen enn den som formidles av de intellektuelle evnene. Fordi vi alltid allerede er intellektuelt rustet på den måten vi er, står vi ikke i en posisjon der vi kan vurdere hvorvidt det er snakk om en overutrustning eller ikke. Det er kun i situasjoner internt i vår konstruerte livsverden, i interaksjonen med andre mennesker, at noe som kan minne om mentalt «overskudd», kan forekomme. Det det koker ned til da, er å ruste seg med det begrepslige apparatet som til enhver tid er relevant for den sosiale situasjonen en befinner seg i. Fordi det er i vår «natur» å være intellektuelt utrustet slik vi er, er det svært spekulativt å vurdere helhe-

ten av våre mentale evner som spesielt ugunstige for vår livsform. Denne vurderingen kan derfor bare finne sted på bakgrunn av en «dypere» vurdering, i analogi med Næss' mystiske innsikter om naturen.

Hvis verden i seg selv følger naturlover og fysiske prinsipper som er rent logiske og rasjonelle, betyr det at naturen er rasjonell?

Den ovenfor siterte biolog-trioen hevder at «in adding niche-construction to evolutionary theory, we are proposing an additional role for phenotypes [individuer] in evolution. Humans are not just passive vehicles for genes; they also actively modify sources of natural selection in their environment» (Feldman, Laland og Odling-Smee 2003:281). Mennesket har konstruert sin nisje i det abstrakte, og det som skjer i det abstrakte, påvirker faktorene for naturlig utvalg. En av de tingene vi mennesker, i alle fall de «mest begavede» av oss, faktisk kan utføre for å vende på vår «tragiske» situasjon, er å kritisere den formen for kritisk-analytisk tenkning som Arne Næss avviser som rent instrumentell, og som Zapffe tviholder på som roten til det tragiske – det mest høyverdige og samtidig det mest livsundergravende trekket ved mennesket som organisk vesen. Zapffe tar et steg i riktig retning når han forsøker å sette uttrykkene for vår intellektuelle virksomhet inn i en biologisk sammenheng, men han har ingen forståelse for hvor plastiske våre intellektuelle evner egentlig er. Dersom den formen for abstrakt systemtenkning som preger vår evolusjonære nisje, er for trang for vår vellykkede livsutfoldelse, er vel det beste (og mest «naturlige») alternativet å forsøke å sprengre grensene for tenkningen, snarere enn å verdsette disse systemene som det aller mest høyverdige på jord? Zapffe nekter rett og slett å se for seg en abstrakt idéverden som ikke er absolutt strukturert og lukket om seg selv. Når han deretter erfarer at virkeligheten ikke er like systematisk som hans tenkning, klandrer han Naturen for å ha gitt oss muligheten til å tenke systematisk fordi dette har gitt oss altfor høye forventninger til eksistensen. Spørsmålet er om han ikke identifiserer og forveksler systematisk-analytisk tenkning med generell utfoldelse av vårt intellektuelle apparat.

Mennesket er avhengig av å befinne seg i forskjellige situasjoner til forskjellige tider, noe som gjør det nødvendig å forholde seg til verden på flere forskjellige måter. Den «kritisk-analytiske bevissthet» i Zapffes forstand er bare ett av flere mulige uttrykk for vår bevissthet, og er kanskje en ugunstig variant for individet dersom den tillegges så mye vekt som hos Zapffe.⁴ En kritikk av den «kritisk-analytiske bevisstheten», og dens absolutte krav som skal tynge ek-

sistensen så til de grader, virker på sin plass i stedet for en teori som forklarer hvordan en åpenbart svært velfungerende livsform ikke egentlig har livets rett. Vi kan likevel, om ikke annet, ta med oss fra Zapffe poenget om at måten vi tenker på, potensielt har biologisk-evolusjonær relevans. Måten vi tenker på, virker inn på måten vi handler på, og kan slik være med på å definere vår status som mer eller mindre attraktive for naturlig seleksjon. Hvilke barn som blir født, og hvilke som ikke blir født, henger i vår tid, med selvbestemt og effektiv abort, ofte sammen med en bevisst beslutning fra foreldrenes side. Zapffe selv tenkte seg ut av den evolusjonære seleksjonsprosessen via sin overbevisning om at det var umoralsk å få barn. Og med den varslede eksplosjonen i utviklingen av effektiv bioteknologi vil kanskje tenkningen om vår egen natur snart gi oss mulighet til å definere vår egen biologiske arv.

Zapffe versus Næss

På tross av Zapffes innbitte motstand mot religiøst formynderi, har kravet hans om at virkeligheten burde vært sammenhengende, universelt forståelig og rettferdig, et alvor ved seg som minner mest om det vi finner hos protestantismens glødende svovelpredikanter. Dyrene skiller seg i Zapffes tenkning fra mennesket blant annet fordi et slikt metafysisk rettferdighetskrav mangler hos dyrene. Men i stedet for å forkaste troen på en evig og uimotsigelig logikk fastholder han dette idealet som det mest høyverdige, selv om han vet at det ikke er heldig for hans egen livsutfoldelse. Slik martres han gradvis i en pessimisme som blir dypere jo mer viljen hans til sannhet styrkes av den tragiske motstandskraften som driver ham. Man kan mistenke at Zapffe har skjønnet at han ville måtte gi opp troen på at han selv egentlig er Jesus (Den Sidste Messias?) dersom han hadde underkastet seg en spesifikk kristen doktrine. I stedet jamrer han seg over at Gud (eller naturen) har forlatt ham, selv om han vet at ingen kommer til å svare. Han klandrer Gud for Hans fravær, og gjør denne prosedyren (jurist som han var) til sitt kors som han sliter rundt på i stadig sterkere innbitt trass. Zapffe deler også svovelpredikantenes apokalyptiske tilbøyeligheter. Fra Zapffes *Den Sidste Messias*:

Verdenenes liv er en brusende flod, men jordens er en pøl og en bakevje. Undergangens tegn står skrevet på Eders panne – hvor lenge vil dere stampe mot brodden? Men der er én seier og én krone, og én frelse og ét svar. – Kjenn Eder selv – *vær ufruktbare og la jorden bli stille etter Eder.* (Zapffe 1997:51)⁵

Det kan late til at det var et evolusjonært («biologisk-social»), jf. over) sjakktrekk at Zapffe selv valgte ikke å få barn.

Det er likevel pessimismen som redder ham. Der Næss er nesten naivt optimistisk når det gjelder menneskehetens evne til å moderere sin egen virksomhet, geografiske utbredelse og vekst i antall (hvordan ellers enn gjennom en paternalistisk-sekterisk politikk fundert i «visdom» og mystisk panteisme?), er Zapffe tydelig på at menneskeheten ikke kan, vil eller bør reddes. Hans prosjekt fører derfor ikke til en ideologisk appell om å redusere mennesket til en tilfeldig livsform, slik Næss tenderer mot å gjøre. I stedet tydeliggjør han differensen som gjør at det overhodet er mulig å ha et begrep om det menneskelige. Spørsmålet av avslutningsvis kan rette mot Zapffe, er om han ikke på sitt eget «biosofiske» grunnlag rett og slett bare kunne satt seg tilbake, i kontemplativ ro, slik jegeren hans ved vannhullet gjorde (Zapffe 1997:43), og latt korset ligge. Det er noe masochistisk over Zapffes ofte frenetiske insistering på det logiske, til tross for at han selv hevder at denne innstillingen er livsfiendtlig. Er det ikke best noen ganger bare å la ting være? Kuren man kunne foreskrive, er derfor en dose stoisk ro, eventuelt selvovervinnelse i Nietzscheansk forstand, for å få ham til å skjønne at det er fåfengt å kjempe allerede tapte kamper. Å piske Gud eller Naturen som du pisker en død hest, medfører til slutt bare en utmattende fortvilelse av den sorten Zapffe selv bærer vitne til. Næss virket i det minste mer harmonisk som person, selv om hans senere intellektuelle eskapader måtte mangle vitenskapelig redelighet. Spørsmålet vi bør stille oss i kjølvannet av dem begge, er hva vi kan få til i Gud eller Naturens fravær.

Flukten er problemet

Hvis det ikke er noen Natur å flykte til, eller noe nødvendig krav om absolutt kritisk-analytisk konsistens rettet mot eksistensen, er det da noe igjen av interesse i de respektive filosofenes grunnsyn?

En kan oppsummere ved å si at mennesket *qua* det rasjonelle dyret har til ansvar å skape seg et begrepslig rammeverk som bedre stemmer overens med naturens uharmoniske og urettferdige tilstand. Den knallharde eksistensialismen som rådet under Næss' og Zapffes storhetstid, sendte begge filosofene ut i en heksejakt, på henholdsvis vitenskapens og metafysikkens systembyggende tendens. Men begge mislyktes i å få til en brukbar dekonstruksjon av disse systemene. Når man rett og slett bare opponerer mot noe, er man fullstendig bundet av det man stiller seg imot. Eskapistisk avvising og fatalistisk tilslutning virker derfor som like dårlige løsninger. For å si det på «heideggersk»: Det er ikke den ukritiske *tilslutningen* til, eller *avvisningen* av, en idé, men *utspørringen* av den, som er bevis

på tankens ydmykhet (en lærdom Heidegger selv måtte erfare på grelleste vis).

Vi kan lære av våre to filo-sofister (jf. *bio-sofi* og *øko-sofi*) ved å unngå å begå deres feil. De ender dessverre begge opp ved et lite produktivt, proto-nihilistisk nullpunkt, der lystig flukt fra (Næss) og ulykkelig fortapelse i (Zapffe) metafysisk-vitenskapelige systemer er de eneste mulighetene. De danner slik hverandres motpoler. Dersom vi i utgangspunktet innser at verken naturen eller (den metafysiske) logikken er, eller trenger å være, i perfekt harmoni innad, så trenger vi muligvis ikke å bygge opp så høye tåkeslott – verken på grunnlag av egne intellektuelle idealer eller av naturens uskyldige urtilstand.

Spørsmålet vi bør stille oss i kjølvannet av dem begge, er hva vi kan få til i Gud eller Naturens fravær.

NOTER

¹ Det kan også tenkes at økologien har vokst av seg en del naivitet siden Arne Næss studerte den, og at Næss ikke kunne forutse utviklingen og derfor ikke kan klandres for sine raske slutninger. Jeg vil hevde at det likevel er verdifullt å vurdere Næss' syn på økologien opp mot nyere forskning, da Næss ennå i dag fungerer som inspirasjonskilde (for ikke å si maskot) for miljøbevegelsen både i Norge og andre land.

² For videre lesning om von Uexküll og hans innvirkning på filosofihistorien, se Brett Buchanans *Onto-Ethologies: The Animal Environments of Uexküll, Heidegger, Merleau-Ponty, and Deleuze* (2008).

³ Her kan man kanskje driste seg ut i en psykologisering, og spørre om ikke denne absolutte beskrivelsen av de naturlige forutsetninger for psykopatologi, som i samme vending hever Zapffe opp på en pedestal som en av de mest begavede av sitt slag, ikke er en strategi for å legitimere Zapffes eget infamøse, depressive sinnelag. Fra Zapffes perspektiv er det slett ikke rart at Arne Næss, som også veiledet Zapffes arbeid, søker vekk fra en «kritisk-analytisk» tilnærming til eksistensen til fordel for det eskapistiske metafysiske prosjektet som ble til dypøkologien. Spørsmålet er selvfølgelig om det virkelig er naturlig og nødvendig at oppegående intellekter i menneskelige samfunn utvikler patologier og nevroses.

⁴ For Næss sin del kan man spekulere i om det er hans ungdommelige fascinasjon for korrekt fortolkning og presisjon (som for eksempel i verket *Interpretation and Preciseness* fra 1947) som har ført til at det fortrenge vendte tilbake i form av hans heller tåkete senere livsfilosofi.

⁵ En ting som virkelig bevitner Zapffes originalitet, er at han er den eneste filosofen hvis strategi for å avslutte filosofihistorien går ut på å oppfordre menneskeheten til rett og slett å dø ut.

LITTERATUR:

- Buchanan, B. 2008, *Onto-Ethologies: The Animal Environments of Uexküll, Heidegger, Merleau-Ponty, and Deleuze*, State University of New York Press, New York.
- Morton, T. 2007, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Næss, A. 1976, *Økologi, Samfunn og Livsstil*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Odling-Smee, F.J., K.N. Laland og M.W. Feldman 2003, *Niche Construction: The Neglected Process in Evolution*, Princeton University Press, Princeton.
- Zapffe, P.W. 1996 [1941], *Om det Tragiske*, Pax Forlag, Oslo.
- 1997, *Kulturelt Nødverge*, Pax Forlag, Oslo.